

Hausmania lørdag 25. mars

KRIMINALISERING AV RUS. KRIGEN MOT NARKOTIKA og hvilke følger får den – for den som rammes og for oss som samfunn?

Innhold:

De tre hovedmåtene

Hva fins av straffereaksjoner

- ubetingete fengselsstraffer
- varetekt
- hvem tas: kriminalisering av fattigdom
- elendighetspenger og gjeldsfengsel
- kriminalpolitisk problem

Kontroll og straff inne i fengslene

- kontrolltiltak og betydning

Gatekontroll

Kriminaliseringen skygger for andre syn

- betydning for synet på stoffbrukere
- betydning for synet på tiltak
- betydning for diskusjonen om stoffbruk

De tre hovedmåtene

Myndighetene reagerer på forskjellige måter mot rusmiddelrelaterte handlinger, i hovedsak tre. De ser dem

- 1) som lovbrudd, som et moralsk problem og et 'lov- og ordenproblem'
  - o som kan identifiseres ved hjelp av lovbruddstyper
  - o og som politi, domstol, fengsel sees som særlig godt egnet til å hamle opp med
- 2) som sykdom og et behandlingsproblem
  - o som kan identifiseres ved hjelp av diagnoser
  - o særlig egnet for helsevesenet til å ta seg av, og som i dag er lagt til spesialisthelsetjenesten
- 3) og myndighetene ser det slik at bruk av rusmidler fører til at folk trenger hjelp, noe som sosialapparatet, arbeidsmarkedsetaten, boligetat; rehabiliteringstilbud og skadereduksjonstiltak er egnet til å gjøre noe med

(se for eksempel *Rusmiddelsituasjonen* og *Handlingsplan 2005*.)

Det er en ganske sammensatt for ikke å si motsetningsfylt politikk vi som samfunn og myndighetene har overfor denne typen handlinger.

Når man leser eller hører om reaksjoner og tiltak mot rusrelaterte handlinger i media, får man inntrykk av at det er skadereduksjon og rusfri behandling som er hovedsaken. Det har også vært oppslag om noen kontrolltiltak, for eksempel om jakt på bakmenn og om Plata-aksjonen. Men kontrollens plass i helheten tas knapt nok opp, verken i media eller departementenes dokumenter.

Dermed blir helhetsinntrykket feil, for kontroll og straff spiller en stor rolle.

Det er vanskelig å beregne omfanget av behandling og rehabilitering på den ene siden sammenliknet med kontroll og straff på den andre siden og si 'hva det er mest av'. Registreringsmåter gjør det vanskelig å få til meningsfulle sammenlikninger.¹

¹ Man kunne sammenlikne antall innsetninger i fengsel på den ene siden og ulike typer behandlingstiltak på den andre siden. Men ved siden av spørsmål om alle tiltak er registrert osv, vil hovedproblemet være at denne

Men det vi kan gjøre, er å se på omfanget av kontrolltiltak – og betydningene det har.

Hva fins av straffereaksjoner

I 2004 ila påtalemyndigheten og domstolene til sammen 11.700 straffereaksjoner for narkolovbrudd (tab. 34). Det vil si 32 slike reaksjoner hver dag i hele året.

Var det mange eller få i forhold til straffereaksjonene for alle forbrytelser? Det var mange. De 11.700 sakene utgjorde 40% av alle straffereaksjoner for forbrytelser. Så uten tvil er det slik at narkotikasaker fyller opp for en vesentlig del av alle de sakene som velges ut til straffereaksjon.

'Men det var sikkert straffereaksjoner for alvorlige handlinger!' vil kanskje noen si og tenke på smugling av store partier stoff som ifølge loven kan idømmes strenge straffer. Men det var ikke slik: for nesten halvparten, 5.700 straffereaksjoner, gjaldt bruk og besittelse, det vil si brudd på legemiddeloven (s. st.). Det betyr at en femdel, 19,2%, av alle straffereaksjoner for forbrytelser (som var 29.500 (s.st.)) i 2004, handlet om at folk hadde brukt narko eller hadde brukerdose på seg, enten det var hasj, amfetamin eller heroin.

Man skulle kanskje trodd at vold og grove ran dominerer når myndighetene tar i bruk domstol og straffereaksjoner. Men bruk og besittelse av narko overgår langt dette antallet.

Man kan få forskjellige straffer for narkolovbrudd. Etter legemiddeloven kan man idømmes bøter eller fengsel inntil 6 måneder, § 24, 31. Etter straffelovens §162 kan man idømmes bøter eller fengsel inntil 2 år; for grov narkoforbrytelse er mestestrafen fengsel i inntil 10 år. Om handlingen er enda grovere, er strafferammen mellom 3 og 15 år, eller opp til 21 år, som er den strengeste straffen du kan få i Norge.

Så hva slags straffer spanderer myndighetene – og hvordan blir narkolovbruddenes plass i helheten da? Har de like stor tyngde – eller ikke?

- ubetingete fengselsstraffer

La oss se på fengselsstraffene først. I 2004 ila domstolene 1.244 dommer på ubetinget fengsel (for noen av disse var en del av straffen betinget) for brudd på straffelovens §162 (SSB 2006, tabell 34).

Men hva med legemiddeloven? Er det noen – i Norge i dag – som får ubetinget fengsel for bruk og besittelse av narkotika? Ja, det er det: I 2004 ble det idømt slik straff 98 ganger; 71 for besittelse; 27 for bruk (s. st.). Nå kan det hende at disse dommene også omfattet andre lovbrudd, men blir registrert som brudd på legemiddeloven. I så fall vil det være lovbrudd med lavere strafferamme enn brudd på legemiddeloven. Det kan også være at straffen skjerpes på grunn av tilbakefall. Likevel er det oppsiktsvekkende at vi brukte ubetinget fengselsstraff i nesten 100 tilfeller i 2004. Dette året er ikke noe unntak: I 2003 ble det idømt 160 ubetingete reaksjoner for disse lovbruddene, 33 for besittelse 127 for bruk; i 2002: 138 i alt; i 2001: 162 i alt. Men i 2000 var tallet lavere med 50 i alt.²

Man kan tenke seg at fengselsstraffene for brudd på narkotikalovgivningen jevnt over ikke er så strenge, at de er korte – så selv om det er mange av dem, så monner de likevel ikke så mye sett i forhold til alle de ubetingete fengselsårene som ilegges for alle andre forbrytelser. Men det viser seg at fengselsstraff for narkolovbrudd veier tungt i helheten. I 2001 ble det

---

beregningen ikke fanger opp hvor lenge de inntatte er i de ulike tiltakene, mengden av tiltak. Fengselsmyndighetene registrerer antall soningsdøgn pr år (SSB 2006 tabell 58), men tilsvarende tall for behandlingsapparatet er ikke lett tilgjengelige, om de fins.

² SSB: Kriminalstatistikk, tabell 34 for henholdsvis 2004, 2003, 2002, 2001 og 2000.

idømt 1.212 ubetingete fengselsår for narkolovbrudd. De utgjorde 32% av alle ubetingete fengselsår som ble idømt dette året, som var 3.730 (Christie og Bruun 2003, tabell 15.2-8). I 2003 ble det idømt enda flere: 1.420 ubetingete fengselsår for narkotikalovbrudd. De utgjør 34% av de 4.195 ubetingete fengselsårene for forbrytelser som ble idømt dette året (beregnet på grunnlag av SSB 2006 tabell 36).

Så det er ingen tvil om at narkotikalovbruddene fyller godt opp blant de ubetingete fengselsstraffene når de sørger for godt og vel 1/3 av alle ubetingete fengselsår som folk ble idømt i 2003.

Om vi ser oss tilbake, viser det seg at narkosakenes bidrag til mengden av ubetinget fengsel har økt. For i 1979 utgjorde de 14% av alle ubetingete fengselsstraffer (Christie og Bruun 2003, tabell 15.2-8), mot 34% i 2003, altså vel en dobling.

Av alle som satt i fengsel den 1. januar 2003, var det 557 personer som sonet straff for narkotikalovbrudd som hovedlovbrudd. De utgjorde nesten 1/3, 27%, av alle fanger denne dagen. 24 personer (4% av 557) satt for brudd på legemiddeloven (SSB 2006 tabell 48).

Kriminaliseringen av narkotika fører til at en stor gruppe personer settes i fengsel hvert år.

- varetekt

I tillegg til fengselsstraffene, kommer varetekt. Den 1. januar 2003 satt 205 personer i varetekt for brudd på narkobestemmelsene. De utgjorde 34% av alle varetektsfanger denne dagen (SSB 2006, tabell 48).

Varetekt er en tyngre innesperring enn soning. Varetekt betyr mye isolasjon, særlig om du får brev- og besøksforbud eller -kontroll, da kan du sitte 23 timer i døgnet innesperret på cella. Varetekt betyr også usikkerhet, ettersom saken ikke er avgjort. Varetekt kan også bety press. I følge norsk lov er tilståelsesarrest ulovlig, det vil si at en mistenkt settes i varetekt og på forbud, for at han skal tilstå eller tyste. Men fanger forteller at dette skjer: *"Varetekt er mer et pressmiddel til tysting enn beskyttelse for samfunnet. Det gjelder forbudet [brev- og besøksforbud] også. Politiet sier: "Tilstå ditt eller datt, så skal vi oppheve forbudet ditt",*" Dette er ett av flere utsag om det samme i fra varetektsfanger som Finstad og Gjetvik (1980:34, 35) intervjuet. Antakelig er mistenkte i narkosaker ekstra utsatt for å risikere å 'mørnes'.

Når media ikke tar opp kontrollpolitikken, er det kanskje fordi det ikke sees som noen nyhet, snarere en selvfølge i vårt samfunn at bruk, besittelse, omsetting og tilvirking av narkotika er kriminalisert og blir straffet.

Det ser ut til at når en handling er blitt **bestemt** å være et lovbrudd, da er det ikke mer å gjøre, da er det bare opp til hver og en om han eller hun vil begå lovbrudd eller la være. Om noen gjør det – så får de ta følgene. Vi andre toer våre hender. Ferdig med det.

Det som hender videre med dem som straffes, overlates til fengslene og de offisielle forhåpningene om fengselsstraffens virkninger: troen på avskrekking, rehabilitering og uskadeliggjøring. Fengselsporten lukker seg. Vi har gjort vårt.

Men det er mer å si.

- hvem tas: kriminalisering av fattigdom

Et argument myndighetene brukte på 1980-tallet da de økte maksimumstraffene for narkolovbrudd, var at de skulle brukes mot personer som omsatte store mengder narkotika, de såkalte 'haiene'. Men det viser seg at det knapt nok fins noen haier, iallfall ikke blant dem som fanges opp av kontrollapparatet. De som fanges opp er som oftest fattige, uten bolig og bruker stoff selv (Bødal og Fridhov 1989, 1993; Mathiesen 1995).

Kriminalisering av narko får en annen virkning enn lovforarbeidene la til grunn. Den har, som Christie & Bruun (2003) sier, samme virkning som løsgjengerlovens §16 og 18 som kriminaliserte å vise seg beruset på offentlig sted, den fengsler fattigdom. Levekårsundersøkelser blant fanger viser at fangers levekår, før de ble satt inn, er mye dårligere blant befolkningen ellers (Skarðhamar 2002; Friestad og Skog Hansen 2004). Thorsen (2004) så nærmere på levekårene for dem som dømmes for narkolovbrudd sammenliknet med alle fanger og befolkningen. Hun fant at de som dømmes for narkolovbrudd kommer enda dårligere ut enn fangebefolkningen som helhet.

- elendighetspenger og gjeldsfengsel

Likheten mellom dagens narkopolitikk og løsgjengerlovens §§16 og 18 blir enda sterkere om vi ser på de andre straffene for narkolovbrudd, som er pengestraff. De aller fleste straffereaksjonene for narkolovbrudd var forelegg eller bot, det ble ilagt 8.600 slike straffereaksjoner – som utgjør ¾ av alle reaksjonene for narkotikalovbrudd i 2004. Og dette gjelder ikke bare straff for brudd på legemiddeloven.

Om vi ser på reaksjoner for §162 viser det seg at dette gjaldt for over halvparten, 53%. Så også blant de sakene som sees som de mest alvorlig, endte halvparten med forelegg eller bot.

Dette forteller flere ting: For der første at narkosaker velges ut som en vesentlig bidragsyter til ubetinget fengselsstraff. Samtidig er det slik at selv §162-saker i stor grad handler om lite alvorlige saker. Det betyr at folk som er fattige, blir ilagt pengestraff og dermed får gjeld til staten, noe som fører til at de må skaffe enda flere penger – ved å sette seg i gjeld til andre, begå lovbrudd eller prostituere seg. Det er elendighetspenger staten inndriver i denne sammenhengen.

Hva med dem som ikke betaler? De må sone boten. Den 1. januar 2003 satt i alt 58 personer for bøtesoning (SSB 2006 tabell 48) (det er ikke opplyst hvilke typer lovbrudd dette gjaldt). Dette betyr at vi i praksis har gjeldsfengsel for fattige i Norge i dag. De har fått gjeld til staten i form av bot som de må sone. Bøtene forsterker narkotikalovgivningens klassekarakter, ved å ta penger fra de fattigste og så sile ut de aller fattigste til fengselsstraff.

Nettopp slik var det løsgjengerloven virket: du fikk bot for å vise deg beruset på gaten, boten ble til fengsel for den som ikke betalte. Etter dette gikk løsgjengerloven videre enn dagens narkolovgivning, for ved gjentakelse fikk du tvangsarbeid i inntil tre år på Opstad på Jæren. Det er en forskjell til mellom de to lovene: løsgjengerlovens §§16 og 18 ble opphevet i 1970.

- kriminalpolitisk problem

En følge av kriminalisering av narkotika, er at det fører til økt fangetall og press på å bygge nye fangeplasser. Og denne kriminaliseringen og økingen i fangetall kan få ideologisk betydning, prege vår måte å tenke på og bane vei for at vi godtar bruk av fengsel i stadig større grad og at fengsel fremstår som en stadig lettere tilgjengelig måte å håndtere konflikter og uønskete væremåter på, og at vi godtar at fengsel er et sted hvor vi plasserer dem vi ikke ønsker å se. Som Bauman (2006) sier: de gruppene det moderne samfunnet setter til side og som (den økonomiske sektoren) ser som utgiftspost eller avfall.

Så hva kan man gjøre? Man kan følge flertallet i straffelovkommisjonen av 2002 å avkriminalisere bruk og besittelse av narkotika (NOU 2002:4). Det ville føre til at mange slapp forelegg, bøter og fengselsstraff. Og det ville lette domstolene for mange småsaker. Og man kunne senke maksimumstraffene fra 21 til ti år og oppheve minstrestrafen (se senere).

Kontroll og straff inne i fengslene

I tillegg til innesperringen kommer den kontrollen som foregår inne i fengslene. Hovedsaken i et fengselsopphold er straff. Det vil ifølge strafferetten si at det som idømmes skal være et onde og oppleves slik, det er meningen. For den som sitter i fengsel er straffen kjedsomhet og venting, disiplin, kontroll og enda mer straff. Det er ingen tvil om at den er et onde. Og at fengselsstraff bryter ned folk. Kontrolltiltak mot narko bidrar ganske mye til dette.

- kontrolltiltak og betydning

Det er vanskelig å si hvor mye kontroll og straff betyr for bruk av stoff i fengsel, for fortsatt får du tak i stoff inne i fengslene, til og med på lukkede avdelinger og i isolasjon. Men om det er tvil om effektiviteten på dette området, er det helt sikkert at de effektivt sørger for ydmykkelser og krenkelser.

Praktisk sett kan kontrolltiltakene deles inn i tre hovedområder:

i) kontroll av fangens omgivelser: Razzia med hund, ofte tidlig om morgenen. Dette skaper uro, stress og økte søvnproblemer. En kontroll av omgivelsene foregår med bruk av deteksjonsspray (en spray som sprutes på for eksempel en bordplate, og som vil vise at det for eksempel har vært hasj der). Men tekniske hjelpemidler hjelper bare et stykke på vei, de kan kanskje spore stoff, men ikke hvem som har plassert det.

ii) Andre kontrolltiltak retter seg mot kroppens utside og omfatter stripping (avkledning), undersøkelser av klær og kroppens utside. I en rapport fra Innsattes EvalueringsGruppe (IEG) i Oslo fengsel i 1990, sier en fange:

Jeg synes det er utrolig ydmykende å strippe etter besøket. Det er vanskelig for meg å stå naken foran voksne mennesker. Kroppsvisitasjonen påvirker hele atmosfæren under besøket. Jeg greier ikke å slappe av fordi jeg vet at jeg må kle av meg [etterpå] (s. 10).

En annen fange sier:

Jeg føler avsky ved at jeg må strippe etter besøket, det er utrolig nedverdiggende, men jeg kan forstå at ledelsen ønsker å stoppe innføringen av narkotika (s. 11).

Finstad og Gjetvik (1980) intervjuet 51 varetektsfanger. Flere tar opp påkjennningene ved strippingen. En av dem sier:

De ransakingene som blir foretatt enkelte ganger [...] er helt forferdelige. Det er nedverdiggende å bli kledd naken av to betjenter og undersøkt både her og der [...].

Et instrument for å skjerpe denne typen kontroll er en speilinnretning. Arve Hansen (2000) har opplevd dette:

På Ringerike [fengsel] har man for eksempel innført en ordning med gulvspeil som en del av visitasjonen av fanger. Dvs at man før og etter besøk, permisjon i tillegg til å bli strippet naken, må gå opp på dette speilet. Her må man så gjøre knebøy i naken tilstand – noe som i seg selv er en meget nedverdiggende og ydmykende sak. Men er man riktig uheldig så kan man [...] møte ondskapsfulle fangevoktere som fnisende beordrer ikke bare en knebøy, men fire fem (s. 19).

Etter 2001 er kontrollmulighetene mot kroppens utside økt, ettersom det nå er lov å bruke hund mot person, både fanger og besøkende. For noen fanger blir disse påkjennningene så store at de sier at de ikke ønsker besøk, også for å spare foreldre og andre for kontroll med hund. Så en virkning av kontrollen er økt isolasjon.

iii) Den tredje typen kontroll retter seg mot kroppens innside. En mye brukt metode blant disse er urinprøve. I 2003 ble det avgitt og samlet inn 27.600 urinprøver fra fanger (Årbok 2003:13). Av disse viste 3.244 (12%) illegalt inntak eller 'nektelse', det vil si at fangen nektet å avgi urinprøve. Det er fengselsmyndighetenes betegnelse, men det hender også at

fanger ikke klarer å avgi urinprøve (515 nektelser ble registrert) (s. st.). Det er uvisst hvor mange prøver som sendes til analyse på Statens rettsstoksikologiske institutt (og dermed er det også umulig å beregne hvor mye prøvene koster). Andelen positive prøver har ligget rundt 10% i mange år.

Et spørsmål er om man kan stole 100% på prøvene, for også disse har noen usikkerheter. Men den andre virkningen uteblir ikke, også disse bidrar til ydmykelse. En fange i IEG-rapporten sier: *"Det føles jævlig vanskelig å stå foran betjenten å avgi urinprøve"* (s. 23). Rapporten konkluderer: *"Enkelte får psykisk blokkering og kan ikke rent fysisk få avgitt urin"* (s. 26). Men hvis du ikke avgir noe, regnes det som positiv prøve. Som her, også fra Oslo fengsel i 1989:

Fordi jeg nekter å avgi urin blir jeg isolert 23 timer i døgnet. Det er sinnssykt, spør du meg. Jeg synes det er jævlig hardt å sone isolert. Jeg har til og med begynt å prate med speilet på veggen. Jeg begynner å svette hvis det er mer enn to personer til stede på cella [...]. Jeg vet ikke hva som holder på å skje med meg. Jeg har tenkt å ta kontakt med sykeavdelingen, men jeg får meg ikke til å skrive meldingslapp (s. 24, 25)

En annen kroppsprøve er utåndingsprøve for å kontrollere alkohol: 8.815 slike prøver ble tatt i 2003. Her ble illegalt inntak eller nekt registrert i 0,6% (49) av tilfellene (Årbok 2003:13).

En tredje er pactotoalettur som slett ikke er noen kur, men betyr at du isoleres på en celle med enveisspeil og at avføringen din undersøkes i en spesialdo (vist på filmen *Store gutter gråter ikke* 1995). I 2003 ble det foretatt 41 slike kontrollopphold med treff i 13 tilfeller, det vil si i 32% (Årbok 2006:13).

Denne kontrollen kan kombineres med hurtigvirkende avføringsmiddel eller klyster. Bruk av brekkmiddel er ikke nevnt i forarbeider til straffegjennomføringsloven av 2001.

Eller fengselsmyndighetene kan kreve undersøkelser av kroppens hulrom (kroppslig undersøkelse), som skal foretas av helsepersonell. I 2003 ble det foretatt 11 slike kontroller med funn i ett tilfelle (Årbok 2006:13). Det har variert hvor mye slik kontroll er blitt brukt. I 2002 ble det foretatt 23 kontroller som ga fire funn, det vil si i 17,4% (Kriminalomsorgens årsstatistikk 2002:21).

Røntgen ble foretatt i 48 tilfeller, med funn i 15 tilfeller, som er nesten 1/3.

Og i forlengelsen av dette blir det enda mer straff blant annet i form av refs, permisjonskarantene, isolasjon (beskrevet nærmere i Giertsen 2003:128).

Også blant betjenter er det noen som synes at kontrolltiltakene er vanskelige. Scheel (2000) som har vært betjent, intervjuet 7 betjenter på Ullersmo og Bredtveit om å arbeide som betjent. De sier at det mest ubehagelige i jobben er å utføre arbeidsoppgaver som krenker andre, blant annet å ta urinprøver: *"At det rett og slett er litt skamfullt å måtte [...] se på at innsatte tisser på glass?"* (s. 99). På Bredtveit ser en betjent det paradoksale i fengselssystemets dobbelhet:

*Vi får inn jenter her som har vært utsatt for seksuelt misbruk. de forteller om det, og i neste øyeblikk må vi si "kle av deg". Det er et helt **schizofrent** system. Vi oppmuntrer fangene til å lære å si nei, og i neste øyeblikk nekter jeg fangen å si nei (s. 46).*

Kontrolltiltakene i jakten på narko i fengslene bryter seg vei gjennom den sirkelen av fysisk og psykisk integritet som vi vanligvis respekterer i vårt samfunn. Hvordan er det mulig? Svaret kan være at fengselsmyndighetene ser dem som nødvendige midler, noe man er nødt til å ta i bruk. Fordi de er midler i det godes tjeneste, sluses de unna det å vurderes i forhold til hva vi ser som anstendig og moralsk akseptabelt. Men for fangene, og sett utenfra, blir kontrolltiltakene en integreert del av straffen som gjør sitt til at den blir et onde, utover selve frihetsberøvelsen. Kontrolltiltakene fremstår som en slags kroppsstraffer tilpasset 2000-tallet.

Men kroppskontroller er ydmykende også for den som kontrollerer, de kleber seg til den som utfører dem, som får problem med å opprettholde sin moralske anseelse og selvrespekt. *"Det er noe innlysende usivilisert ved disse oppgavene, de fremstår ikke som høyverdige i vår tid,"* sier Scheel (2000:98).

Dette er sider ved norsk fengselspraksis som er en del av bakgården i fengselsvesenet og i det norske samfunnet. Det tas sjelden opp til diskusjon. Fengselsmyndighetene snakker om programmer, rehabilitering og sikkerhet. Den enorme mengden kontroll og bruk av isolasjon forblir i det skjulte.

Gatekontroll

I tillegg til den kontrollmengden som fengselsmyndighetene sørger for, kommer den førstelinjetjenesten av kontroll og straff som politiet foretar på gaten gjennom stopp og sjekk, ransaking og beslag, undersøkelser av kroppens hulrom (etter straffeprosessloven), samt razzia og arrestasjon.

Finstad (2000) har beskrevet hvordan politiet velger ut gamle kjenninger. Her vil jeg ta opp hvordan denne kontrollen er beskrevet fra noen av dem som mottar gatekontroll. Frantzen (2001) har intervjuet 35 heroinbrukere som lever en stor del av livet på gaten i Oslo og fra 1993, før metadontilbudet startet opp i 1994. Hovedsaken var å beskrive virkningene av dette tilbudet og av ventetiden, men hun fikk også vite noe om et par andre ting, blant annet politiets kontroller, arrestasjoner og razzia.

En av intervjupersonene, 'Elias', har hatt politirazzia i leiligheten. De fant 6 paragin forte som han ikke kunne vise resept for, og dermed: på med håndjern, inn i politibilen, til arresten hvor abstinensen meldte seg. Ute av arresten var det nødvendig å skaffe penger og stoff.

Men politiet hadde kommet tilbake og endevendt leiligheten som pleier å være ryddig og koselig. Stoler var knust, på kjøkkenet var skuffer og skap tømte utover gulvet og oppå dette lå innholdet av søppelposen. Klær fra skittentøydunken lå på gulvet med vaskepulver og hårshampoo tømte utover. Helt unødvendige ødeleggelse om målet var å gjennomføre leiligheten. Elias hadde bedt politiet om ikke å ødelegge eller endevende leiligheten og heller bruke hund, men ble ikke hørt. Elias forteller også at han hadde penger til kontant oppgjør i leiligheten. Men de var der ikke lenger, heller ikke på listen over beslag. Der sto det bare '6 paragin forte'.

Elias opplever razzia enda en gang. Politiet hadde arrestert ham og tatt ham med til Ullevål sykehus for å undersøkes med brekkmiddel, uten funn. Så til arresten og hjem til endevendt leilighet. Politiet fant ingenting, men hadde tømte et fullt aksebeger i sengen – som del av sin måte å jakte på stoff (s. 95, 96).

Det er risikabelt for politibetjenter å få makt i ukontrollerte sammenhenger, det frister til å la følelser dominere, legge på straff for egen, privat regning og opptre uprofesjonelt.

Politikontrollen får følger for folk som lever på gaten på flere måter: Den fører til at folk blir kontrollert og arrestert. Den fører til straffing fra politiets side. Den gir grunnlag for usikkerhet, for selv om det fins endel politifolk som behandler gatefolk ålreit, vet de aldri hvem som kommer og om de vil bli arrestert eller får gå med brukerdosen. Politikontrollene gir folk på gaten en mye mer rettsløs posisjon enn andre borgere.

Hauge (2003) satt i straffelovkommisjonen av 2002 (jf NOU 2002:4) peker på at noe av det viktigste man kan gjøre for å minske kontrollmengden i narkosaker, er å sette ned minstestrafen. En minstestraft på 6 måneders fengsel åpner for at politiet kan pågripe, ransake, fengsle, overvåke, foreta razziar – og spesielt aktuelt for stoffbrukere, ta beslag, kreve urinprøver (og som nevnt bruke brekkmiddel).

En nedkriminalisering ville begrense politiets førstelinje kontroll og straffing.

Kriminaliseringen skygger for andre syn

Selv om kriminalisering av rusrelaterte handlinger ikke diskuteres så mye i media, gir de likevel sitt bidrag til hvordan vi ser stoffbrukere: Vi vet godt at det er forbudt, det er en selvfølge – og de som likevel bruker, besitter og omsetter, fremstår som lovbrøyttere. Kanskje straffeskjerpningene på 1980-tallet fikk betydning for manges oppfatningen av rusrelaterte handlinger særlig hvis man ikke kjente noe til dette. Kanskje det var slik at man intuitivt tenkte: *'når disse handlingene og personene straffes så strengt, kan det ikke være uten grunn, det må det være veldig galt. Ingen røyk uten ild.'* Det vil si at straffen får avgjørende betydning for oppfatningen av handlingen og hvor alvorlig den fremstår, fremfor at det er omvendt, slik vi er vant til å tro, at vi først har en handling og så vurderer vi den, for så å fastsette reaksjonen.

- betydning for synet på stoffbrukere

Følgen blir at myndighetene – gjennom kriminaliseringen – legger et solid grunnlag for at personer som bruker rusmidler blir sett ned på, sett som umoralske og uverdige, som ikke fortjener respekt, varme eller at noen er hyggelige mot dem. Lovbrøtteren skygger for nyanser og variasjoner slik at vi ikke ser andre egenskaper ved en person enn bruk av rusmidler – og bidrar til å skape avstand og understreke forskjeller blant folk. Den gjør det vanskelig å få øye på ulike grunner til at folk begynner med rusmidler og til at de fortsetter. Vi ser ikke forskjeller i livssituasjoner og dermed heller ikke hva som trengs og til ulike tider. Det blir vanskelig å få øye på hva som skaper elendige livssituasjoner, hvor mye stoffbruk betyr i forhold til mangel på mat, klær, bolig eller skader, sykdom og mangel på helsehjelp. Og det blir vanskelig å få øye på at mange skader fra stoffbruk henger sammen med skader fra livssituasjon som har en direkte linje til kontrollapparatet, at skadereduksjon i stor grad handler om å redusere skader fra en altfor sterk kontrollpolitikk.

Lovbrøtteren åpner også for fordømmelse, diskriminering og trakassering. Det fins etter hvert mange eksempler på at et moralsk fundert, negativt syn på stoffbrukere gjør at de blir diskriminert og trakassert av vanlige folk, av ansatte på sosialkontor og institusjoner. Som lovbrøtteren er det vanskelig å klage eller protestere, for du har ingen troverdighet.

Før var det slik at personer som bruker rusmidler ikke fikk smertestillende slik andre pasienter gjorde. Kanskje det er slutt på dette nå. Men som en med erfaring med rusmidler sa, om man skulle forskjellsbehandle, burde de som bruker rusmidler fått mer, om virkningen skulle bli den samme.

Men samtidig fins det også eksempler på det motsatte, at personer som bruker rusmidler forteller om en sosialarbeider, ruskonsulent eller ansatte i rehabiliterings- eller skadereduksjonstiltak som har hjulpet og bidratt til at de kom over en kneik og klarer seg bedre. Det er viktig å få frem også de gode eksemplene, fordi det er slik, og fordi det er et bidrag å bygge videre på, vise hva som går an og peker fremover.

I senere tid har det skjedd en endring. Det er kommet beskrivelser frem i offentligheten som løfter frem andre sider ved personer som bruker rusmidler som lovbrøtteren har skygget for. Slike mot-beskrivelser viser at det er mange veier inn i rusbruk og store variasjoner i hva det går ut på å bruke rusmidler for den som gjør det. Det kan være selvmedisinering på grunn av fysiske eller psykiske smerter og lidelser som er der fra før, – eller for å holde ut dagliglivet, alt man skal klare og alt det bringer med seg. Så det avvikende, å bruke narkotika, gjøres for å holde ut og klare et vanlig liv. Det kan være for å ta et frikvarter, en rus, slik folk bruker alkohol (Lander 2004). Det kan også være ut fra ønske om å oppleve noe, slik en del unge legger vekt på (Lalander 2003), å oppsøke, utfordre noe ukjent, være uredd. Så også i denne sammenheng brukes stoff som del av noe som ikke er uvanlig.

På mange områder er det ikke noen klare og entydige forskjeller mellom folk som bruker rusmidler og folk ellers (jf Lander 2004).

Et slikt bredt spekter i kunnskap om hva det å bruke rusmidler går ut på, er viktig for å kunne sette i verk hensiktsmessige tiltak. Og her er vi ved enda et punkt:

- betydning for synet på tiltak

selv om vi har tre hovedmåter av reaksjoner rettet mot rusrelaterte handlinger (se s. 1), er det nok kriminaliseringen, den moralsk forankrede straffen, som er den sterkeste og som preger oppfatningen også på de to andre områdene: Det er i bunn og grunn noe umoralsk i være stoffbruker, så om du ikke straffes – så skal du i det minste slutte. Rusfri behandling er tingen. Det er enighet om at dette er positivt. Problemene oppstår når dette blir dominerende på bekostning av andre perspektiver og tiltak. Det har tatt uforholdsmessig lang tid å få i gang blant annet hjelpetiltak som legemiddelasistert rehabilitering, og her er det bygget opp en stor mengde krav og kontroller som urinprøver, ansvarsgruppe, utfylling av rapporteringsskjemaer, krav om progresjon og forbedring. På dette området er det ikke bare kontroll med brukere, men også med leger, på en måte som er enestående, for legen må først godkjennes spesielt av høyere myndighet og også få sitt opplegg godkjent av sosialkontoret.

Men som sagt: det har hendt noe på dette området i senere år:

Det fins eksempler på steder innen 'omsorg', 'skadereduksjon' og 'rehabilitering' hvor du ikke kastes ut eller straffes pga rusbruk. Så det er noen få, bitte små øyer i det norske samfunnet hvor verken legemiddeloven eller straffelovens §162 brukes eller sees som særlig fornuftige eller hensiktsmessige å ta i bruk, om folk skal få mulighet til et bedre liv.

Og det er eksempler på at ansatte på slike steder får betydning for at situasjonen bedres – for noen av dem som slipper inn slike steder.

- betydning for diskusjonen om stoffbruk

I Dagsavisen 23. mars er det et oppslag om *Narko-skole på internett*. Politi og Landsforbundet mot Stoffmisbruk (LMS) er foruroliget over det som står på slike nettsider. Holand (2006) i Politidirektoratet varsler en kartlegging av det som foregår her. Thoresen i LMS sier at *den største faren med disse gruppene er ufarliggjøringen og alminneliggjøringen av narkotika. I gruppene gir deltakerne inntrykk av at narkotika ikke er skadelig*. Mikkelsen i Norsk organisasjon for reform av Marihuanalovgivningene peker på at *Problemet til staten er at den bare opplyser om de rene skadevirkningene ved rus. Dermed mister staten troverdighet*. Diskusjonen blir todelt; den ene gruppen ser bare positive sider, den andre bare skadevirkninger. Slik ser det ut.

Den strenge og stigmatiserende narkopolitikken setter opp høye gjerder for at det ikke skal bli så lett å komme inn og rekruttere folk til stoffbruk. Men dette har noen omkostninger. Det gjør det vanskelig for dem som allerede er stoffbrukere å komme ut igjen og også til å klare seg nokså bra. De bærer et sterkt stigma på vegne av samfunnet, for å holde andre unna. En annen omkostning er at vi ikke alltid gjenkjenner stoffbruk – slike som ikke ser så elendige ut – som folk som har gått på heroin en stund og hatt elendige livsvilkår. Variasjoner og nyanser i stoffbruk fanges ikke opp av dette skrekkbildet. Man er ikke stoffbruker, for man er ikke slik som de aller mest nedkjørte (jf Lalander 2003). Vi klarer ikke å kjenne igjen de mange variasjonene av 'litt for mye bruk av rusmidler'.

Dette gjør også at man ikke får en nyansert diskusjon om stoffer og stoffbruk; det blir ikke utformet grenser, verken i formelle eller uformelle sammenhenger om bruk av rusmidler når det gjelder:

- tid

- sted
- hva slags stoff – og heller ingen kontroll av stoffenes kvalitet
- hvor mye
- sammen med hvem: For eksempel en regel om at man ikke skal bruke sammen med barn, syke eller andre man har ansvar for
- i hvilke situasjoner, mentale og sosiale – er det ok å bruke stoff – og hvilke
- sikkerheter

kort sagt sørge for å kunne håndtere rusbruk uten at det fører til ødeleggelse.

Man kan tenke som vi gjør om alkohol etter at tanken totalavhold har fått en svak posisjon, at vi heller bør leter etter hva vi mener bør være rusfrie soner. Kanskje slik regelutforming allerede skjer og er under utforming innen noen områder hvor man nettopp ikke fordømmer bruk og besittelse, ser ned på eller anmelder – men prøver å regulere.

Med den strenge kontrollpolitikken blir det heller ingen diskusjon om hvor det kan være fornuftig å bruke straffeloven, for eksempel når det gjelder bilkjøring. Hva med produksjon – skal vi følge malen fra alkohol og skille mellom ulike typer stoff, marihuana og heroin? Og hva med omsetting, burde den reguleres – slik det ble foreslått for 20 år siden?

'Hva ellers?' vil kanskje noen si, hva skal vi gjøre hvis vi ikke forbyr og straffer? Vi gjør allerede en hel del ellers, ved siden av kontroll. Vi kunne se på erfaringene fra dette og også hva som ser ut til å fungere i miljøer uten kriminalisering av bruk og besittelse.

Referanser

[Bauman, Zygmunt] intervjuet i: Disse overflødige menneskene av Elisabeth von Thadden. I: *Le Monde diplomatique*, norsk utgave. 1.3.2006.

Rusmiddelsituasjonen og Handlingsplan Arbeids- og sosialdep, 2005.

Bødal, Kåre og Inger Marie Fridhov: *Straff som fortjent? 440 narkoselgere dømt etter § 162 til mer enn 3 års fengsel i perioden 1980-1988*. Justisdepartementet 1989.

Bødal, Kåre og Inger Marie Fridhov: *Hvordan gikk det med narkoselgerne? Narkoselgere – under og etter soningen*. Justisdepartementet 1993.

Christie og Kjetil Bruun: *Den gode fiende*. 3. utgave. Universitetsforlaget, Oslo 2003.

Finstad, Liv og Anne-Lise Gjetvik: *Varetektsfanger forteller*. Universitetsforlaget, Oslo 1980.

Finstad, Liv: *Politiblikket*. Pax forlag, Oslo 2000.

Frantzsen, Evy: *Metadonmakt. Møte mellom narkotikabrukere og norsk metadonpolitikk*. Universitetsforlaget, Oslo 2001.

Friestad, Christine og Inger Lise Skog Hansen: *Levekår blant innsatte*. Fafo-rapport 429; FAFO, Oslo 2004.

Giertsen, Hedda: *Det ugjennomtrengelige. I: Tvers igjennom lov til seier*. Juss-Buss (red.) Pax forlag, Oslo 2003.

Handlingsplan. Arbeids- og sosialdepartementet 2005.

Hansen Arve: Ringerike kretsfengsel – maksimal sikkerhet. I: *KROM-nytt* nr. 1-2/2000.

Hauge, Ragnar: Avkriminalisering av narkotikabruk. I: *Materialisten* 1/2-2003.

[Holand, Torstein] intervjuet i Narko-skole på nettet av Sigmund Clementz. I: *Dagsavisen* 23.3.2006.

IEG: Innsattes EvalueringsGruppe. (En rapport om fangers opplevelser av innstrammingene i 1989.) Utarbeidet av fanger i samarbeid med ansatte ved Oslo kretsfengsel, avdeling B 1990.

Kriminalomsorgens årsstatistikk 2002. Justis- og politidepartementet.

Lalander, Philip: *Hooked on heroin. Drugs and drifters in a globalized world*. Berg, Oxford 2003.

Lander, Ingrid: *Den flygende maran. En studie av åtte narkotikabrukende kvinner i Stockholm*. Kriminologiska institutionen. Stockholms universitet 2004.

Mathiesen, Thomas: *Kan fengsel forsvares?* Pax forlag, Oslo 1995.

[Mikkelson, Peter] intervjuet i Narko-skole på nettet av Sigmund Clementz. I: *Dagsavisen* 23.3.2006.

NOU 2002:4. *Ny straffelov*. Delutredning VII.

Rusmiddelsituasjonen 2005. Arbeids- og sosialdepartementet 2005.

Scheel, Bente Hagesæther: *Maktspill i samspill. Om kommunikasjon og samarbeid mellom faggrupper i et fengsel*. Hovedoppgave i kriminologi. Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo 2000.

Skarðhamar, Torbjørn: Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler. K-serien ; nr 1/2002 Institutt for kriminologi og rettsosjologi, Avdeling for kriminologi, Universitetet i Oslo : Unipub, 2002.

SSB: *Statistisk sentralbyrå 2006*. Kriminalstatistikk for 2004. Tabell 34. Straffereaksjoner, etter reaksjonenes art og type hovedlovbrudd. 2004 (rettet 03.01.2006). url: www.ssb.no/emner/03/05/a_krim_tab/tab/tab-2005-12-14-34.html. Lesedato 29.3.2006.

SSB: *Statistisk sentralbyrå 2006*. Kriminalstatistikk for 2003. Tabell 34 Straffereaksjoner, etter reaksjonens art og type hovedlovbrudd. Ikke tilgjengelig på nettet pr. 29.3.06

SSB: *Statistisk sentralbyrå 2006*. Kriminalstatistikk for 2002. Tabell 34 Straffereaksjoner, etter reaksjonens art og type hovedlovbrudd. Ikke tilgjengelig på nettet pr. 29.3.06

SSB: *Statistisk sentralbyrå 2006*. Kriminalstatistikk for 2001. Tabell 34 Straffereaksjoner, etter reaksjonens art og type hovedlovbrudd. url: www.ssb.no/emner/03/05/nos_kriminal/nos_d323/tab/tab-34.html. Lesedato: 29.3.2006.

SSB: *Statistisk sentralbyrå 2006*. Kriminalstatistikk for 2003. Tabell 36

Fengselsdommer, etter dommens sammensetning, utmålt fengselsstraff og type hovedlovbrudd. 2003. url: www.ssb.no/emner/03/05/a_krim_tab/tab/tab-2005-12-14-36.html. Lesedato: 29.3.2006.

SSB: *Statistisk sentralbyrå 2006*. Kriminalstatistikk for 2003. Tabell 48. Innsatte i fengselsanstaltene ved årets begynnelse, etter kjønn, type reaksjon og hovedlovbrudd. 2003. url.: www.ssb.no/emner/03/05/a_krim_tab/tab/tab-2006-02-16-48.html. Lesedato 21.3.2006.

SSB: *Statistisk sentralbyrå 2006*. Kriminalstatistikk for 2003. Tabell 58 Antall dager tilbrakt i fengselsanstaltene i løpet av året, etter kjønn, type reaksjon og type frihetsberøving 2003. url: www.ssb.no/emner/03/05/a_krim_tab/tab/tab-2006-02-16-58.html. Lesedato 29.3.2006.

Store gutter gråter ikke. Motlys a/s Dokumentar. 1995

[Thoresen, Jan Erik] intervjuet i: Narko-skole på nettet av Sigmund Clementz. I: Dagsavisen 23.3.2006.

Thorsen, Lotte Rustad: *Straffede for narkotikalovbrudd : kontrollbilder og levekår*. Selvalgt eksamen i hovedfag kriminologi, Universitetet i Oslo 2004.

Forkortet versjon trykt i: *Årsrapport – 2003*. Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo.

Årbok 2003 med statistikk. Kriminalomsorgen, Justis- og politidepartementet 2006.

Hedda Giertsen
29.3.2006